

KAI KURIE KONCEPTO *LIGA* BRUOŽAI LIETUVOS VIEŠAJAME DISKURSE¹

REGINA KVAŠYTĖ, SILVIJA PAPAURĖLYTĖ

Šiaulių universitetas

silvijapapaurelyte@gmail.com, kvasyte@hu.su.lt

Pagrindiniai žodžiai: *kalbos pasaulėvaizdis, konceptas, konceptualioji metafora, liga, metaforinis modelis, viešasis diskursas.*

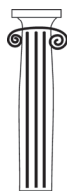
Šio straipsnio tikslas – aptarti, kaip Lietuvos viešajame diskurse, vadinasi, ir lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje, linkstama suvokti ligą ir sirgimo procesą, apibendrinti pagrindines ligos charakteristikas, t. y. inventorizuoti Lietuvos viešajame diskurse atskleidžiamus LIGOS koncepto bruožus.

Pavyzdžiai rinkti iš interneto svetainės *lrytas.lt* (<http://www.lrytas.lt>) nuo 2011-01-01 iki 2012-09-01. Straipsnyje nurodoma tik teksto, iš kurio buvo paimtas pavyzdys, pasirodymo svetainėje data. Toks šaltinio pasirinkimas pagrįstas tuo, kad svetainėje operatyviai rašoma svarbiausiais klausimais, nuolat atsiranda naujų tekstų. Dėmesys sutektas į straipsnius sveikatos ir medicinos temomis. Straipsnio išvados paremtos daugiau nei 500 pavyzdžių analize.

Lietuvių kalbotyroje vis gausėja darbų, kurių teorinės nuostatos grindžiamos kognityvinės lingvistikos idėjomis. Praėjusio amžiaus pabaigoje sustiprėjus antropocentriniam požiūriui į kalbą, susidomėta, koks pasaulio vaizdas užfiksuotas lietuvių kalboje. Esama darbų, skirtų išsamiai atskirų konceptų (paprastai tai idėjų pasaulio objektai) analizei (Būdvytytė-Gudienė 2003; Papaurėlytė-Klovienė 2004; Ruškys 2011, 120–140; Sušinskienė 2008, 302–311; Toleikienė 2004). Daug straipsnių, kuriuose dėmesys sutelkiamas arba į su pasirinktu abstrakčiu fenomenu siejamas konceptualiąsias metaforas (Arcimavičienė 2009, 143–153; Dervinytė 2009, 49–55; Juzelėnienė 2007, 61–67; Papaurėlytė-Klovienė 2005, 43–47), arba į vieną metaforinį modelį (kitaip tariant, konceptualiąją metaforą), kuris pasitelkiamas siekiant nusakyti daugiau nei vieno abstraktaus fenomeno specifiką (Papaurėlytė 2008, 294–301). Analizuojant konceptualiąsias metaforas atskleidžiamas ir atskirų sričių viešojo diskurso raiškos pobūdis (Cibulskienė 2005, 51–64; Šeškauskienė, Urbonaitė 2007, 68–73).

Konceptas *LIGA* lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje aptartas dar nebuvo.

¹ Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą projektą „Konceptualiosios metaforos viešajame diskurse“ (VAT-40 / 2012).

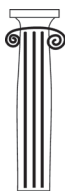

Atliekant tyrimą remtasi A. Čiudinovo (2001, 104) teiginiu, kad diskursas – tai ne tik pats tekstas, bet ir socialinis kontekstas, apibūdinantis komunikacijos proceso dalyvius ir nuo foninių žinių priklausantį kalbos kūrimą, suvokimą. Galima patikslinti, kad Lietuvos viešasis diskursas yra viešojoje erdvėje funkcionuojantys ir visiems Lietuvos gyventojams prieinami tekstai, jų foną sudarantis socialinis kontekstas. Abejonių nekelia diskurso ryšys su kalbos pasaulėvaizdžiu. Viešajame diskurse užfiksuota ne tik kalbos pasaulėvaizdžiui, konkrečiai kultūrai būdinga pasaulio samprata, bet ir esmingesni pasaulio suvokimo pokyčiai, kurie kasdienes aktualijas aprašančiuose tekstuose neišvengiami, o į grožinę literatūrą ir liaudies žodinę kūrybą greičiausiai gali ateiti vėliau. Galima teigti, kad viešojo diskurso analizė kartu yra ir kalbos pasaulėvaizdžio, tokio, koks funkcionuoja statistinio kalbos vartotojo sąmonėje, analizė. Pasak V. Karasiko (2004, 287), tikslinga skirti medicinos diskursą, nes sveikata yra viena iš didžiausių žmogaus vertybių, todėl apie tai daug kalbama.

Tyrimo atskaitos tašku laikomas teiginys, kad konceptas yra mąstymo vienetas, visa informacija apie daiktą ar reiškinį, esanti žmonių, kalbančių kuria nors kalba, sąmonėje (pavyzdžiui, konceptas LIGA). Žodžiais gali būti atskleistas ne visas mąstymo turinys (Frumkina 2001, 37, 147; KSKT 1996, 91), vadinasi, konceptas apima ne vien tik tai, kas priklauso kalbai. Kita vertus, kalboje užfiksuotą koncepto turinį analizuoti yra lengviausia, nes ši informacija yra ne tik lengvai pasiekama, bet ir pačių kalbos vartotojų suvokiama maždaug vienodai. Didelė dalis koncepto turinio užfiksuota su tuo konceptu siejamuose metaforiniuose modeliuose, kitaip tariant, konceptualiosiose metaforose.

Remiantis „Kognityvinių terminų žodynu“, **konceptualią metaforą** vadina ma viena iš konceptualizacijos formų, kognityvinis procesas, kuris padeda išreikšti ir formuoti naujų sąvokų turinį ir be kurio neįmanoma gauti naujų žinių. Metafora pagrįsta prigimtinio žmogaus gebėjimu išvelgti ir apibendrinti panašumus tarp skirtingoms kategorijoms priklausančių objektų (KSKT 1996, 55). G. Lakoffas ir M. Johnsonas konceptualią metaforą vadina reiškiniu, atspindinčiu kognityvinį procesą. Galima patikslinti, kad konceptualiosios metaforos kognityvinį procesą ne tik atspindi, bet ir daro jį suprantamą visiems kalbos vartotojams (Lakoff, Johnson 1998). Mąstant žinios iš vienos tikrovės srities perkeliamos į kitą, kuri negali būti apibūdinta remiantis įprasta penkių pojūčių tipų teikiama informacija. Vadinasi, konceptualiosios metaforos palengvina komunikacijos procesą, nes suteikia galimybę kalbėti apie tai, kas sunkiau suvokiama. Metaforos esmę sudaro santykis tarp dviejų sričių – **ištakų srities** (angl. *source domain*; rus. *источник, донор*) ir **tikslo srities** (angl. *target domain*; rus. *цель, реципиент*).

Svarbu tai, kad konceptualiosios metaforos atskleidžia tikrovės objekto, su kuriuo siejamos, charakteristikas: stiprumą, silpnumą, teigiamą arba neigiamą jo vertinimą, galimybę kontroliuoti ir tai, ar šis abstraktus fenomenas yra pageidaujamas. Su tuo pačiu konceptu siejamos konceptualiosios metaforos yra tikrovės objekto suvokimo variantai, skirtingi to paties koncepto turinio aiškinimo būdai. Paprastai visos jos turi bendrą dalį. Taip lengviau paaiškinti faktą, kad vieno koncepto turinį atskleidžia skirtingos konceptualiosios metaforos.

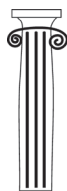

G. Lakoffo ir M. Johnsono kognityvinę metaforų teoriją savaip išplėtė A. Čiudinovas. Jis vartoja metaforinio modelio terminą (Čiudinovas 2001, 21–22). Pasak rusų mokslininko, metaforinio modelio pagrindą sudaro tikslo ir ištakų sritys. Vadinausi, metaforinį modelį galima vadinti suvokimo modeliu arba bazine metafora. Norint aprašyti metaforinį modelį, būtina atkreipti dėmesį į svarbiausius jo bruožus. Toks aprašymas sudarytas iš kelių subordinaciniais ryšiais susijusių pakopų. Atskleidžiant metaforinio modelio konkrečios kalbos ir kultūros pasaulėvaizdyje specifiką atskaitos tašku laikomos tikslo ir ištakų sritys. Informacijos apie jas suteikia atitinkami žodžiai. Su ištakų sritimi susijusios tų žodžių pagrindinės (tiesioginės) reikšmės, o su tikslo sritimi – išvestinės. Metaforinis modelis koreliuoja su jam būdingu **tipišku scenarijumi**, apimančiu **ištakų sričiai** būdingas situacijas. Čiudinovas pasitelkia karo scenarijų: karui ruošiamasi, jis paskelbiamas, kariaujama, žūsta žmonės, vieni laikomi nugalėtojais, kiti patiria pralaimėjimą. Kiekviena iš paminėtų situacijų daro ištakų sritį aiškesnę. Galima pridurti, kad įmanoma metaforinį modelį konkretinti dar labiau, jei tik yra tokiam darbui reikalingų medžiagų. Juk, pavyzdžiui, kovojant pasitelkiami įvairiausi ginklai, tačiau tikėtina, kad kalbos pasaulėvaizdyje fiksuojama ne viskas. Tikslo sričiai aprašyti imami tie ištakų srities požymiai, kurie žmonėms yra gerai žinomi ir suprantami, todėl, realizuojant metaforinį modelį, kurio esmę sudaro kurios nors tikrovės srities aprašymas remiantis karui būdingais terminais, greičiausiai nebus pasiremta su pačiomis naujausiomis karinėmis technologijomis susijusiomis žiniomis, nes tai kalbos vartotojams dar nėra žinoma. Šiame straipsnyje vartojamas terminas *metaforinis modelis* (laikomasi nuomonės, kad jis iš dalies sinonimiškas terminui *konceptualioji metafora*). Metaforinis modelis įvardijamas pasitelkiant tikslo srities (*liga*) ir įvairių ištakų sričių pavadinimus. Aprašomi tie ištakų srities požymiai, kuriais remiamasi atskleidžiant ligos specifiką. Metaforiniai LIGOS modeliai koduoja informaciją apie analizuojamą konceptą, kurią, atliekant tyrimą, ir buvo siekta atskleisti.

Renkant pavyzdžius iš svetainės *lrytas.lt* atsiribota nuo tų tekstų, kuriuose rašoma ne apie Lietuvos aktualijas. Taip daryta remiantis diskurso apibrėžimu: nepažįstamo arba menkai pažįstamo socialinio konteksto nulemti pavyzdžiai negali būti tinkama medžiaga siekiant aprašyti Lietuvos viešąjį diskursą.

Kaip teigiama *Lietuvių kalbos žodyne*, liga yra ‘organizmo veikimo sutrikimas, sveikatos pairimas, nesveikata, negalė’ LKŽe. Paprastai ligos turi nemažai klausa arba rega suvokiamų požymių, tačiau pats apibendrintas konceptas LIGA yra abstraktaus pobūdžio, todėl jo turinį gali atskleisti metaforinių modelių analizė.

Straipsnio autorių pasirinkta metaforinių modelių aprašymo tvarka grindžiama R. Marcinkevičienės teiginiu, kad konceptų metaforinio suvokimo schema turėtų būti tokia: pirmiausia abstraktas sudaiktinamas ar (ir) projektuojamas erdvėje, po to abstraktui gali būti suteikta konkretnesnio koncepto struktūra (Marcinkevičienė 1994, 80). Taip pat atsižvelgiama į pasaulio skirstymą į keturis elementus: žemę, orą, vandenį ir ugnį. Todėl straipsnyje aprašant metaforinius modelius pradedama nuo abstraktui suteikiamo materialumo, tada apibūdinamos abstrakto ir minėtų keturių elementų asociacijos. Aprašymas baigiamas antropomorfinėmis ir zoomorfinėmis

charakteristikomis. Siekiant pateikti tikslesnį koncepto vaizdą apytiksliai nurodomas atskirų metaforinių modelių dažnumas.

Suklasifikavus iš svetainės *lytas.lt* surinktus pavyzdžius paaiškėjo, kad nesukonkretintas daiktiškumas ligai priskiriamas retai: tokių pavyzdžių tik 2 proc. LIGA – DAIKTAS nėra labai sunkus, nes jį galima nešti, pvz.: *Paukščiai ne tik nešioja pavojingas žmogaus sveikatai ligas* <...> (2012-03-14), <...> *uodai ims nešioti ligas ir mūsų krašte* (2012-08-01). Esminis taip konceptualizuojamų ligų bruožas – galimybė būti platinamoms. Kita vertus, taip suvokiant ligą būna ir nemažų apimčių, nes gali užtemdyti kitus dalykus, pvz.: *Reikia skiepytis, kad atostogų netemdytų sveikatos negalavimai* (2012-05-01) (atkreiptinas dėmesys į su neigiamu vertinimu susijusį tamos motyvą). Dar dvi LIGOS – DAIKTO charakteristikos iš esmės prieštarauja viena kitai. Neabejotina, kad ir mirtinos, ir gyvybei ne tokios pavojingos ligos žmogui yra nereikalingos, todėl jų siekiama atsikratyti, tačiau tekstuose užfiksuota galimybė ligą dovanoti, plg.: *Yra ir daugiau metodų, kurie neva padeda suvisam atsikratyti potraukio kvaišalams* (2012-05-01) ir *Kai kurios šalys gali turistui „dovanoti“ ir pasiutligę* (2012-05-01). Kabutėse rašomu žodžiu pavadinama netikėta ir nemaloni tikimybė užsikrėsti sunkia liga. Teksto autorius žodį *dovanoti* išskiria grafiškai, vadinasi, šis metaforinio modelio realizacijos būdas suvokiamas kaip naujas ir nesustabarėjęs. Be to, taip išreiškiamas ironiškas požiūris į situaciją.

Su daiktiškumo idėja susijęs metaforinis modelis LIGA yra NAŠTA. Tokia liga taip pat yra daiktas, tačiau, be materialumo, taip suvokiant analizuojamą abstraktą svarbus didelis daikto svoris. Liga yra itin sunki našta, be to, svoris nėra fiksuotas, jis linkęs didėti, pvz.: *Gyvename vis atviresnėje visuomenėje, žmonės daug keliauja ir nesiskiepydami rizikuoja susirgti sunkiomis ligomis* (2012-04-25); *Likus be pagalbos vasaros depresija sunkėja, vieną dieną kančia gali pasidaryti nepakeliama* (2012-05-01). Žmogus, nepanešantis naštos, tam tikra prasme patenka į kritinę situaciją. Vadinasi, taip suvokiama liga progresuodama gali tapti subjektui mirtinai pavojinga.

Metaforinis modelis LIGA yra SKYSTIS lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje neproduktyvus. Tokių pavyzdžių yra tik kiek daugiau nei 4 proc. Paprastai kalbant apie ligą pasitelkiama analogija su dideliais vandens kiekiais. Ligų epidemijos tapatinamos su banga, kalbos pasaulėvaizdyje užfiksuota analogija tarp epidemijos pradžios, piko ir pabaigos ir vandens judėjimo: tai yra didelės jėgos, kurių suvaldyti žmogus nesugeba, plg.: *Vasario ir kovo mėnesiais paprastai kyla antroji epidemijos banga, o šiemet nesulaukėme net pirmosios* (2012-03-01); *Štai prieš porą metų, per pasaulį praūžus vadinamojo kiaulių gripo bangai, taip pat buvo intensyviai ieškoma „kaltųjų“* (2012-03-08); *Gripo banga atslūgsta* (2012-05-15), plg. dar: *Jau atrodydavo, kad pagrindinis gydymo kursas baigtas, bet pliūpteli uždegimas – laikosi temperatūra* (2012-03-17). Liga gali būti suvokiama ir kaip stovintis skystis, pvz.: *Išlipus iš alkoholio liūno dažniausiai reikia tik laiko atkurti materialiam turtui* (2011-08-28), arba neapibrėžto dydžio, tačiau pavojingi vandens telkiniai: *Maudynės lediniame vandenyje rizikingos, bet tiems, kurie neišbrenda iš ligų – net rekomenduojamos*

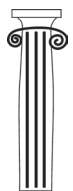
(2011-02-01). Taip suvokiamos ligos beveik nekontroliuojamos. Be to, kaip skystis suvokiama liga greičiausiai yra neapibrėžtos trukmės procesas.

Metaforinis modelis LIGA yra UGNIS, remiantis turimais pavyzdžiais, nėra produktyvus. Tokių pavyzdžių mažiau nei 1 proc. Su ugnimi siejama ne kalbamuoju momentu pavojų kelianti liga, bet labiau bebaigiančios išnykti arba vos atsirandančios jos apraiškos, pvz.: *O šiemet birželio 8-ąją nustatytas ligos židinys* (2012-06-17); *<...> kai aplink Lietuvą rusena epideminiai tymų, kokliušo, difterijos židiniai* (2011-12-20). Svarbiausi ugnies požymiai – galimybė sudeginti arba sušildyti – neaktualizuojami. Šiais požymiais paremtas modelis LIGA yra UGNIS pasitelkiamas tada, kai kalbama apie ligos tikimybę, bet ne grėsmę. Galima daryti prielaidą, kad tokios ligos pavojaus laikas jau praėjęs, tačiau išlikusi tikimybė plisti.

Metaforinis modelis LIGA yra GYVA BŪTYBĖ² (jo pavyzdžiai sudaro daugiau nei 15 proc. visos medžiagos) grindžiamas beveik tik vienos reikšmės požymių išskėlimu. Svarbiausia taip suvokiamos ligos charakteristika – galimybė judėti. Gyva būtybė pirmiausia rengiasi priartėti prie subjekto, pvz.: *Žmogaus kalba, manieros, laikysena – visa tai turi labai didelę reikšmę ir netiesiogiai apibūdina ne tik jo nuotaiką ar charakterį, bet ir duoda signalą apie tai, kokios ligos ir negalavimai jo tyko* (2012-04-13); *Labai ilgai, nes mane vis persekiojo uždegimai* (2012-03-17); *Šaltasis sezonas eina į pabaigą, o gripo epidemija taip ir neatsėlino* (2012-03-11). Tai daroma paslapčia, bet atkakliai ir nuosekliai, turint piktų kėslų. Pasiėkusi žmogų, LIGA – GYVA BŪTYBĖ arba būna šalia jo (vadinasi, savo buvimu daro įtaką sveikatos būklei), pvz.: *Bet liga nesitraukė* (2012-03-10); *Tačiau niekaip negalėdavau pabėgti nuo uždegimų – jie kaip uodega vilkosi visą laiką* (2012-03-17), arba siekia tiesioginio kontakto, pvz.: *Ar didelei bėdai (kasos, kepenų vėžiui) žmogų palietus, jam telieka nuleisti rankas* (2011-12-05). Ligos vengiama, nes jos poveikis subjektui žalingas: *Kenčiantieji nuo civilizacijos liga vadinamo sausų akių sindromo sulaukė paguodžiančių žinių* (2011-12-07). Ligą galima pagauti: *Sėkmingai išgydyti šią ligą pavyksta, kai ji pagaunama ankstyvosiose stadijose* (2012-02-22), stabdyti: *Jie tvirtina, kad valdininkų deklaruojamos pastangos stabdyti šią lėtinę infekcinę ligą gerokai prasilenkia su realybe* (2012-03-24), išvyti: *Giesmėmis bandydavo išvyti ligą iš žmogaus organizmo* (2012-06-28). Remiantis sukauptos medžiagos analize, galima teigti, kad ligos, kurios lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje suvokiamos kaip gyvos būtybės, nėra pavojingos. Svarbesnis yra jų buvimas šalia subjekto, o ne poveikis jam. Subjektas įgalus išvengti tiesioginio santykio su liga arba jį nutraukti.

Pavyzdžiai, kuriuose liga tapatinama su asmeniu, t. y. mąstančia ir savo veiksmus planuojančia būtybe, sudaro daugiau nei 50 proc. visos tyrimui sukauptos medžiagos. Šis tikrovės fragmentas kalbos pasaulėvaizdyje atspindėtas detaliausiai. Liga gali būti suvokiama tiesiog kaip paprastas asmuo, kurio santykis su subjektu, t. y. ligoniu, nesukonkretintas. Be to, lietuvių kalbos pasaulėvaizdžiui, vadinasi, ir viešajam diskursui, būdinga ligai suteikti konkretesnių charakteristikų – suvokti ją kaip priešą, tarną, partnerį ar valdovą.

² Metaforinis modelis LIGA yra GYVA BŪTYBĖ siejamas su tais fenomenais, kuriems nepriskiriamos vien asmeniui ar vien gyvūnui būdingos charakteristikos.

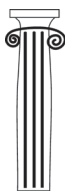

Modeliui LIGA yra ASMUO yra būdingi keli scenarijai, t. y. požymiai, kuriais remiantis galima teigti, kad liga yra personifikuojama. Peržiūrėjus pavyzdžius, užfiksuotos pagrindinės ligai priskiriamos charakteristikos. Jos koreliuoja beveik su visais veiksmais, kuriuos, remiantis kalbos pasaulėvaizdžio logika, liga gali atlikti. Dažniausiai liga apibūdinama kaip klastinga. Tai gali būti vienintelė informacija sakinyje, kuriame kalbama apie pablogėjusią sveikatą, pvz.: *Kadangi glaukoma – labai klastinga lėtinė liga, kurią žmogus be gydytojo pagalbos ir informacijos stokos apie šią ligą pastebi per vėlai, atmintinų sveikatos dienų sąrašė atsirado Pasaulinė glaukomos diena* (2012-03-12). Kita vertus, galima teigti, kad taip nusakant ligos specifiką pateikiama perteklinė informacija. *Lietuvių kalbos žodyne* rašoma, kad klastingas – tai *turintis klastos, suktas, apgaulingas* LKŽe. Klasta sf. (4) K, B, R, MŽ, M *apgaule, pinklės, pikta valia* LKŽe. Joks žmogus niekada neplanuoja sirgti, visos ligos be išimčių gali būti pavojingos, nesigydomos ar laikantis netinkamo režimo susergama dar labiau. Ligos skiriasi dėl savo santykio su subjektu ir poveikio jo gyvenimo kokybei, ne visos jos vadinamos agresyviomis. Agresyvus – tai *veikiantis agresijos metodu, puolantis* LKŽe. Agresija sf. (1) DŽ *ginkluotas kitos šalies užpuolimas, siekiant užgrobti jos teritoriją*. Vadinasi, taip apibūdinti visas ligas be išimties būtų pagrindo. Žmogus pirmas ligos neieško, liga pasiekia jį pirmoji, plg.: *Itarus labai agresyvių paviršinių navikų, reikėtų kreiptis į gydymo centrų* (2012-03-17); *Melanoma arba odos vėžys yra agresyvi liga, kuria serga vis daugiau jaunų žmonių* (2012-05-27). Abu apibūdinimai (*klastinga* ir *agresyvi*) paprastai tame pačiame sakinyje nefigūruoja.

LIGAI – ASMENIUI lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje priskiriama daug veiksmų, tačiau didžiąją jų dalį sieja neigiamas galimo tokio veiksmo rezultato vertinimas. LIGA – ASMUO, remiantis pavyzdžiais, nuosekliai planuoja savo veiklą. Pirmiausia ji siekia priartėti prie subjekto. Nors atskaitos taškas tekstuose neminimas, iš pavyzdžių aišku, kad liga subjektą pasiekia pati. Ji gali išlįsti: *Medikai pataria nelaukti, kol „išlįs“ klastingos ligos* (2012-04-23), vadinasi, turėtų egzistuoti slapta ligų buveinė. Atsižvelgiant į ligos agresyvumą, ji gali būti išprovokuojama: *Baisiausia liga – odos vėžys arba kitaip vadinama melanoma. Žinoma, ne vien saulė ją gali išprovokuoti, tačiau tai vienas iš faktorių* (2012-06-26). Yra ligų, kurios nuolat pasiruošusios nukreipti jėgas į subjektą, joms reikalingos tik palankios aplinkybės – pasikeitusi žmogaus būklė ar aplinkos dirgikliai, plg.: *Priepuoliai padažnėja karščiuojant, tačiau ir padidėjus įtampai ar nerimui. Juos išprovokuoja ir tiesioginė šviesa – pro langą šviečiantis mėnulis veikia kaip dirgiklis* (2012-07-04); *Todėl nėra pagrindo nerimauti, kad nėštumas gali išprovokuoti stemplės vėžio atsinaujinimą* (2012-04-14). Liga yra kaip emociškai nestabilus žmogus, ją galima išprovokuoti, nes subjektas negali būti įsitikinęs, kad nepadarys to, kas paskatins negalavimą.

Veiksmai, kurie tampa svarbūs, kai liga priartėja prie subjekto, daugiausia susiję su destrukcija. Iš pradžių liga gali tik grasinti: *<...> opinis kolitas grasino įvairiomis komplikacijomis: sąnarių, akių uždegimu, kepenų ligomis ir net storosios žarnos vėžiu* (2012-05-19), tačiau dažniausiai iš karto imamas aktyvių veiksmų. Tokie

³ Galima teigti, kad veiksmazodis *išlįsti* ligai priskiria nesukonkretintos gyvos būtybės charakteristikas, tačiau atributas *klastinga* leidžia daryti prielaidą, kad sakinyje liga siejama su asmeniu.

veiksmi gali būti momentiniai: *Bet ji smogė su nauja jėga* (2012-04-10), arba testis ilgiau: *Yra genetinių ligų, kurios kamuoja tik vienos konkrečios šeimos atstovus, ir niekas nežino, kodėl jie serga* (2012-08-05). Nereta liga palieka savo buvimo pėdsakų, plg.: *Patyręs arbitras manė, kad jam pavyko pristabdyti kūną niokojančią klastingą ligą* (2012-04-10); *Čia jis susirgo veidą subjaurojusia liga* (2012-04-05); *Praėjo ir laikai, kai krūtis vėžio paženklintos moterys būdavo priverstos gyventi be vienos krūtis* (2012-08-19). Blogiausiu atveju žmogaus ir LIGOS – ASMENS ryšys baigiasi nepalankiai pačiam subjektui. Kai kurios ligos suvokiamos kaip asmenys, kurie naudojami klasta arba fizine jėga. Liga gali būti vagis, pasiimantis žmogaus gyvybę, vadinasi, ir jį patį: *Baisu, kad onkologinės ligos dažniausiai pasiglemžia jaunos žmones* (2012-03-17). Kaip fiziškai stiprus asmuo suvokiama liga taip pat gali turėti lemiamos įtakos žmogaus gyvenimo trukmei. Jos poveikis subjektui siejamas su erdvine orientacija žemyn, simbolizuojančia mirtį, pvz.: *Sveiką ir fiziškai stiprų jaunuolį liga pakirto paslapčia* (2012-06-17); *Garsios pianistės, V. Landsbergio žmonos Gražinos kraujo vėžys neparklupdė* (2012-03-17).

Gerokai rečiau liga suteikia žmogui teigiamai vertinamos patirties. Aplinkybės susiklosto taip, kad susirgęs žmogus imasi jam naujų dalykų: *Prieš penkerius metus prasidėjusi klastinga inkstų liga – glomerulonefritas – privertė vilnietį Igorį Deniušą domėtis medicina* (2012-06-30), keičia požiūrį į gyvenimą: *R. Dabulskis <...> prisipažino, kad reta liga išmokė nesikrimsti dėl niekų* (2012-06-30). Jeigu buvimas kartu su liga neišvengiamas, žmonės priversti pakeisti savo požiūrį į ją: *Susirgusieji nelengvai priima šią žinią, patiria daug išgyvenimų, nenori susitaikyti su liga* (2012-05-22).

Galima apibendrinti, kad metaforinis modelis LIGA yra ASMUO, remiantis sukaupta medžiaga, realizuojamas iškeliant tuos požymius, kurie susiję su destruktivia veikla. Taip suvokiamos ligos yra sunkiai kontroliuojamos, jų pasekmės žmogui būna itin skaudžios.

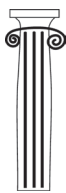
Patys produktyviausi metaforiniai modeliai Lietuvos viešajame diskurse, remiantis svetainės *lytas.lt* medžiaga, yra du: GYDYMAS yra KOVA, LIGA yra PRIEŠAS. Metaforinį modelį X yra KOVA kognityvinės lingvistikos atstovai apibūdina kaip labai reikšmingą visais laikotarpiais (Čiudinovas 2001, 53). Dar dažniau šis modelis pasitelkiamas tikrovei suvokti tada, kai šalyje kyla neramumų, vyksta žodinė arba tikra kova su vidaus ir išorės priešais. Jie sudaro daugiau nei 30 proc. pavyzdžių. Svarbiausias požymis, kuriuo remiantis galima konstatuoti modelio LIGA yra PRIEŠAS realumą, yra pati kovos idėja. Nuo ligos, apie kurią rašoma, priklauso kovos charakteristikos, pvz.: *Kova buvo sunki ir alinama. G. Pauža ištvėrė tris chemoterapijos kursus* (2012-02-05), ir jos baigtis: *Kadangi šiems ligoniams kova su liga jau pralaimėta, stengiamasi ne kuo ilgiau pratęsti gyvenimą, bet pratęsti likusių dienų kokybę – nugyventi jas be nepakeliamų skausmų ir kančių, oriai* (2012-03-12). Viskas vyksta pagal karui būdingą scenarijų.

Šiame kare aktyvesnė yra liga. Ji atakuoja: *V. Budrienė ne kartą homeopatiniais vaistais yra užkirtusi kelią virusinėms ligoms, kai tik jos pradėdavo atakuoti artimuosius – ir suaugusiuosius, ir anūkus* (2012-01-09), puola: *Tai viena dažniausiai pasi-*

taikančių infekcinių ligų, kuri labiausiai puola mažylius (2012-02-02), gali šaudyti: *Viruso taikiniu tampa kepenys* (2012-05-26), ir nužudyti: *Globali tabako epidemija kiekvienais metais nužudo beveik 6 milijonus žmonių* (2012-05-28), arba paimti į nelaisvę: *Kita vertus, nors persodinus donoro kepenis galima sėkmingai gyventi ir dirbti, tai neišvaduoja iš hepatito virusų nelaisvės* (2012-07-28). Žmogus priverstas gintis. Kovos procesas gali būti skirstomas į kelis etapus, ypač jeigu liga yra pavojinga ir iki galo neaišku, kokių priemonių imtis. Žmonės kovoti su liga paprastai pradeda nuo svarbaus pirmo žingsnio: *Moterų supažindinimas su miokardo infarkto ir insulto dažniausiomis priežastimis, rizikos veiksniais ir simptomais yra pirmas žingsnis kovojant su šiomis ligomis* (2012-03-06). Pirmiausia būtina iš karto nepasiduoti ligai: *Tačiau nesvarbu, kuri vėžio stadija nustatyta, reikia stengtis nepasiduoti, bendrauti su gydančiu gydytoju, aptarti įvairius gydymo metodus* (2011-12-05). Tekstuose užfiksuota, kad subjektas nelieka visiškai vienas su liga. Jis gali turėti ginklą: *Daugiau nei trečdalis (36 proc.) tyrimo dalyvių nurodė, kad kovai su rotavirusu mieliau renkasi natūralias apsaugos priemones* (2012-02-10), nors pasitaiko, kad reikia kovoti plikomis rankomis: *Ryžausi stoti į gyvybiškai svarbias grumtynes su vėžiu* (2012-02-05). Kad kovoti su liga būtų lengviau, statomos barikados: *Su liga jie turėtų kovoti toje pačioje barikadų pusėje* (2012-01-09). Ligonio sąjungininkai turi būti gydytojai: *Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje dirbanti medikė, gelbėjanti artistus nuo peršalimo ligų, sugeba nuginti ir scenos baimę* (2012-01-09). Visų proceso dalyvių pastangos lemia, kaip pasibaigs gydymas: *Tik gydytojų Laimono Griškevičiaus ir Vilijos Kiuberienės dėka pavyko sėkmingai kovoti su negailestinga liga* (2012-03-17). Kartais kova su liga taip ir lieka nuolatine žmogaus būsena: *Nepaisant to, kad susergama jauname amžiuje, liga nėra išgydoma, todėl pacientams tenka kovoti su jos pasekmėmis visą gyvenimą <...>* (2012-02-09). Kovos laimėtojai ir pralaimėjęsiejį tekstuose įvardijami, tačiau gerokai dažniau konstatuojama, kad žmogus įveikė ligą, nesvarbu, kad iš pradžių ji atrodė turinti geresnes pozicijas: *Tai – vienintelis būdas įveikti kitaip nepagydomą kraujo vėžį* (2012-02-05). Norint nugalėti ligą, būtina laikytis tam tikrų sąlygų: *Vėžys gali būti įveikiamas, jeigu laiku pasirūpinsime savo sveikata* (2012-02-05); *Tam, kad įveiktum priklausomybę, būtina geležinė valia* (2012-05-01). Pasiiekti teigiamų rezultatų padeda naujos technologijos, todėl seniau buvusi neišgydoma liga tampa nebe tokia baisi: *Kasmet pirmasis birželio sekmadienis jam primena, kad jo tėvą Anapilin pasiuntė tuomet neįveikiama ši onkologinė liga* (2012-06-03).

Pavyzdžių, iš kurių galima spręsti, kad ligai priskiriamos gyvūno charakteristikos, nėra daug – kiek daugiau nei 6 proc. Kita vertus, ši grupelė yra trečia pagal dydį po didelių grupių, kurioms priklauso pavyzdžiai, realizuojantys metaforinius modelius LIGA yra GYVA BŪTYBĖ ir LIGA yra ASMUO (su visais šio modelio variantais). Konkretaus gyvūno pavadinimo pasakyti neįmanoma. Pavyzdžiuose užfiksuota, kad LIGA – GYVŪNAS turi uodegą: *<...> ligonis būna gavęs stiprių vaisių nuo uždegimo kursą, bet ligos uodega dar velkasi* (2012-01-09), gniaužtus: *<...> sielojosi iš ligos gniaužtų neišsivaduojanti moteris* (2012-03-24) ir graužia: *Liga taip sugraužė jos klubo sąnarius, kad neatskiriamu mergaitės palydovu tapo vežimėlis*

(2012-07-23). Vadinasi, greičiausiai tai yra žinduolis. Svarbiausia, kad toks gyvūnas yra linkęs nepaklusti, tačiau žmogus jį pažaboja (tai būdinga naminiams gyvūnams), pvz.: *Kuo ypatinga jūsų pacientės Monikos liga, kad ją taip sunku pažaboti* (2012-07-23), arba dar dažniau sutramdo (tramdomi laukiniai gyvūnai): *Tai sutramdė ligą – Iveta ėmė augti, bręsti* (2012-03-10), *Du kartus sugrįžusių ligą sutramdęs kaunietis dabar tvirtai žino <...>* (2012-04-10). Galima apibendrinti, kad subjektas bet kuriuo atveju yra stipresnis už taip suvokiamą ligą.

Išvados

Analizuojant koncepto LIGA specifiką, peržiūrėta daugiau nei 500 pavyzdžių. Straipsnyje pristatomo tyrimo išvados pagrįstos viešojo diskurso tekstų analizės rezultatais, todėl galima teigti, kad jos atskleidžia ir lietuvių kalbos pasaulėvaizdžiu priklausančio koncepto LIGA specifiką. Dažniausiai svetainės *lytas.lt* tekstuose rašoma apie įvairias vėžio formas. Populiariu pasakoti apie ligos ir pasveikimo istorijas, aprašomi ligų prevencijai ir gydymo procesui skirti renginiai.

Išanalizavus sakinius, kuriuose rašoma apie sirgimo procesą apskritai arba apie konkrečias ligas, galima apibendrinti pagrindinius lietuvių kalbos pasaulėvaizdžiu priklausančio koncepto LIGA bruožus. Su konceptu LIGA lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje siejami keli metaforiniai modeliai, todėl būtų galima teigti, kad ši nepažeidaujama organizmo būseną charakterizuojama įvairiai. Kita vertus, santykis tarp metaforinių modelių nėra vienodas. Ligai nesukonkretinto daikto, naštos, ugnies, stichinės jėgos, augalo charakteristikos suteikiamos retai. Aptariamam abstrakčiam fenomenui nebūdingas pagrindinis negyvų materialių objektų bruožas – statiškumas. Su ligos suvokimu siejami metaforiniai modeliai greičiausiai negali turėti itin glaudaus ryšio su viena kuria liga ar ligų grupe. Visos ligos be išimties suvokiamos kaip turinčios materialų kūną. Kitos charakteristikos pasiskirsčiusios tarp LIGOS koncepto turiniui būdingo centro ir periferijos, todėl jas galima apibūdinti remiantis dažnumo kriterijumi.

Daugiausia yra tokių pavyzdžių, kuriuose užfiksuotos ligai priskiriamos asmens charakteristikos. Lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje suasmeninta liga dažniausiai suvokiama kaip priešas. LIGA – PRIEŠAS su žmogumi kovoja ne vien jėga, šiam abstrakčiam fenomenui priskiriamos ir intelektinės charakteristikos. Pagrįsta teigti, kad viešajam diskursui (vadinasi, ir kalbos pasaulėvaizdžiui) būdingiausia sirgimą suvokti kaip kovą. Metaforinis kovos modelis atskleidžia žmogaus santykį su liga. Kovos modelis yra plėtojamas laikantis tam tikrų dėsningumų. Parengiamieji etapai neaprašomi, nes žmogus retai nuspėja artėjančią ligą, o susirgus iškart imamas aktyvių veiksmų, nėra laiko specialiai rengtis. Daugiausia dėmesio sutelkiama į agresyvesnio kovos dalyvio, t. y. ligos, charakteristikas, aktyvius priešininkų veiksmus, kovos baigtį. Pavyzdžiuose užfiksuota, kad žmogui svarbesnės ne atskiros ligos charakteristikos, bet jo paties santykis su šia anomalija organizmo būseną.

Polinkis kalbant sveikatos klausimais pasitelkti metaforinius modelius LIGA yra KOVA ir LIGA yra PRIEŠAS leidžia daryti išvadą, kad sergantis žmogus dažniausiai savo būseną tapatina su ta būseną, kurią jaučia užpultas ir priverstas kovoti su prie-

šu individas. Reikia pabrėžti, kad metafora tekstuose, kuriuose rašoma apie ligas, gali atlikti eufemizmo funkciją. Vietoj tiesioginio kalbėjimo apie didžiules ir kartais beviltiškas pastangas pasveikti, mirtį pasirenkami tą pačią informaciją koduojantys metaforiniai modeliai.

Literatūra

- Arcimavičienė L. Economy metaphors: what associated conceptions underlie Lithuanian business? *Respectus philologicus* 15 (20), 2009, 143–153.
- Būdvytytė-Gudienė A. *Kūno koncepto aksiologinis aspektas lietuvių ir vokiečių kalbose*. Daktaro disertacija. Šiaulių universitetas. Klaipėdos universitetas, 2003.
- Cibulskienė J. Konceptualioji kelio metafora Lietuvos rinkimų diskurse. *Kalbotyra* 54 (1), 2005, 51–64.
- Čiudinovas – А. П. Чудинов. *Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры*. Екатеринбург, 2001.
- Dervinytė I. Conceptual “emigration” and “immigration” metaphors in the language of the press : a contrastive analysis. *Kalbų studijos* 14, 2009, 49–55.
- Frumkina – Р. М. Фрумкина. *Психолингвистика: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений*. Москва: Издательский центр «Академия», 2001.
- Juzelėnienė S. Conceptual metaphores of time in the Lithuanian language. *Kalbų studijos* 11, 2007, 61–67.
- Karasikas – В. В. Карасик. *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*. Москва: Гнозис.
- Lakoff G., Johnson M. *Leben in Metaphern: Konstruktion und Gebrauch von Sprachbildern*. Heidelberg: Carl-Auer-Systeme, Verl. und Verl.-Buchh, 1998.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas (I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. <http://www.lkz.lt>.
- Marcinkevičienė R. Metafora nemetafora. *Naujasis Židinys-Aidai* 4 (40), 1994, 76–81.
- Papurėlytė-Klovienė S. *Liūdesio konceptas lietuvių ir rusų kalbose*. Daktaro disertacija. Vilnius: Šiaulių universiteto leidykla, 2004.
- Papurėlytė-Klovienė S. Probleminiai konceptualiosios metaforos EMOCINĖ BŪSENA yra ASMUO atvejai. *Žmogus ir žodis* 7 (1), 2005, 43–47.
- Papurėlytė-Klovienė S. Kai kurie konceptualiosios akmens metaforos bruožai lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje. *Acta humanitarica universitatis Saulensis* 6, 2008, 294–301.
- Rušys A. Konceptas ŽEMĖ lietuvių frazeologijoje. *Res humanitariae* 10, 2011, 120–140.
- Toleikienė R. *Siela ir protas lietuvių ir vokiečių kalbose*. Daktaro disertacija. Vilnius: Šiaulių universiteto leidykla, 2004.
- Sušinskienė S. Concept STONE in English and Lithuanian phraseology. *Acta humanitarica universitatis Saulensis* 6, 2008, 302–311.
- Šeškauskienė I., Urbonaitė J. HEALTH metaphor in political and economic discourse: a cross Linguistic analysis. *Kalbų studijos* 11, 2007, 68–73.
- KSKT – Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. *Краткий словарь когнитивных терминов*. Москва: Изд-во Филологического факультета МГУ, 1996.

Regina Kvašytė, Silvija Papaurėlytė

KAI KURIE KONCEPTO *LIGA* BRUOŽAI LIETUVOS VIEŠAJAME DISKURSE

Santrauka

Pagrindiniai žodžiai: *kalbos pasaulėvaizdis, konceptas, konceptualioji metafora, liga, metaforinis modelis, viešasis diskursas.*

Šiame straipsnyje siekiama apibendrinti Lietuvos viešajame diskurse užfiksuotus koncepto *LIGA* bruožus. Medžiaga tyrimui rinkta iš interneto svetainės *lrytas.lt* (<http://www.lrytas.lt>). Su konceptu *LIGA* lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje siejami keli metaforiniai modeliai, todėl būtų galima teigti, kad ši nepageidaujama organizmo būseną charakterizuojama įvairiai. Ligai nesukonkretinto daikto, naštos, ugnies, stichinės jėgos, augalo charakteristikos suteikiamos retai. Daugiausia yra tokių pavyzdžių, kuriuose užfiksuotos ligai priskiriamos asmens charakteristikos. Lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje suasmeninta liga dažniausiai suvokiama kaip priešas. *LIGA* – *PRIEŠAS* su žmogumi kovoja ne vien jėga, šiam abstrakčiam fenomenui priskiriamos ir intelektinės charakteristikos. Pagrįsta teigti, kad viešajam diskursui (vadinasi, ir kalbos pasaulėvaizdžiui) būdingiausia sirgimą suvokti kaip kovą. Daugiausia dėmesio sutelkiama į agresyvesnio kovos dalyvio, t. y. ligos, charakteristikas, aktyvius priešininkų veiksmus, kovos baigtį. Polinkis kalbant sveikatos klausimais pasitelkti metaforinius modelius *LIGA* yra *KOVA* ir *LIGA* yra *PRIEŠAS* leidžia daryti išvadą, kad sergantis žmogus dažniausiai savo būseną tapatina su ta būseną, kurią jaučia užpultas ir priverstas kovoti su priešu individas.

Regina Kvašytė, Silvija Papaurėlytė

ON SOME FEATURES OF THE CONCEPT *ILLNESS* IN LITHUANIAN PUBLIC DISCOURSE

Summary

Keywords: *language world-view, concept, conceptual metaphor, illness, metaphorical model, public discourse.*

The present paper strives to generalize the features of the concept *ILLNESS* found in Lithuanian public discourse. The material for the present research was drawn from Internet website *lrytas.lt* (access via Internet <http://www.lrytas.lt>) from the 1st of January, 2011 until the 1st of September, 2011. Several metaphorical models are related to the concept *ILLNESS* in Lithuanian world-view, thus it is possible to state that undesirable state of organism is characterized in various ways. The characteristics of undefined object, burden, fire, natural power, plant are rarely ascribed to illness. The examples where person's characteristics are ascribed to illness are most common. In Lithuanian world-view, personified illness is mostly perceived as an enemy. *ILLNESS IS ENEMY* struggles with a person not only by means of strength: this abstract phenomenon has intellectual characteristics as well. It should be noted that for the public discourse as well as language world-view it is mostly common to perceive illness as fight. The significant part of attention is paid to the characteristics of more aggressive participant's fight, i.e. illness, enemy's activities, and the end of fight. The tendency while speaking on the issues of health to perceive the metaphorical models *ILLNESS IS FIGHT* and *ILLNESS IS ENEMY* permits to draw a conclusion that a sick person mostly identifies his/her state with the state that is felt when attacked and forced to fight with enemy.

